

Magyar irodalmi lexikon Romániában

BESZÉLGETÉS BALOGH EDGÁR FŐSZERKESZTŐVEL

A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon műhelye egy írói dolgozószoba. Az asztalon, a heverőn, mindenütt gondosan rendben tartott iratsomók. Csak az egyik sarok maradt mentes ettől a zsúfoltságangulattól, ott, ahol a falról a régi, kedves barátok képe néz a szoba gazdjára. Szabédi László és Petru Groza, Gaál Gábor és Fábry Zoltán, meg Asztalos István arcvonásai. Történelmi leheletű sarok, mégis az élet varázsa árad onnan is. Balogh Edgár iratsomókat bont ki és fűz egybe újra, leveleket, megírt vagy megírásra előkészített címszavakat fognak össze a kartonlapok, régvolt vagy ma is alkotó írók, tudományos munkások adatai gyűlnek bennük, s itt, mintegy varázslatra, a holtak is megelevenednek újra, hogy a lexikon szerkesztőinek számot adjanak életükről, munkásságukról, az élők pedig újabb meg újabb munkáikat mutatják fel, hogy a számbavétel teljesebb legyen.

Készül a romániai magyar irodalom, még pontosabban: a romániai magyar írásbeliség több mint félszázados történetének lexikona.

Sokszor hallhattunk e lexikon terveiről, majd előkészületeiről, az első betű, az A címszavait olvashattuk is, vitáztunk is fölötte. Mindez mintha olyan rég lett volna... Hol tartanak a lexikon szerkesztésének munkájában? Ez a riporter kíváncsiság hangzott el Balogh Edgár otthonában. Mert a lexikon szerkesztősége most itt található, a *Korunk* Szabadság téri szobáiból ide költözött, a Rákóczi út 48. szám alá, Kolozsvár egyik legkedvesebb negyedébe, ahogy Balogh Edgár nyugalomba vonult. Mint csiga a házát, úgy hozta magával a lexikon „szerkesztőségét”, gondjaival és reményeivel egyetemben. S azóta szinte „be sem megy a városba”, ide kapja a leveleket, az újabb vagy pótlásként kért adatokat, a telefonüzeneteket.

Így kezdtem „helyszíni tudósításon” 1972 nyár elején, mikor úgy tűnt, hogy az első kötetet „harangozhatom be”. Az eltelt kilenc esztendő alatt a dolgozószoba ugyanaz maradt, csak az elment kedves barátok portréi szaporodtak: a Jordáky Lajoséval és a Szemlér Ferencével. Az íróasztalnál ülő férfi mintha nem öregedett volna, pedig most jött haza a kórházból, súlyos betegségből épülőben. Előtte a lexikon első kötetének nyomdai levonatai, immár „kézzelfogható” bizonyossága a nagy munka megszületésének.

— *Első kérdésem ennek a végre megjelenéséhez érkezett lexikonnak a történetét érintené. Milyen elképzelés, szükséglet hívta létre a lexikont és mennyiben alapozódhatott erdélyi hagyományokra?*

— A más nemzettel együttélő nemzetiséget elsősorban nem a pusztán biológiai létezés, nem a számbeliség, még csak nem is a történelmi helyzet és a törvény teremti meg, hanem saját számbavétele, tudatbeli önösszeszedése. Ez pedig hol kezdődhetnek világosabban, mint az írásbeliség nyilvántartásában? A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 1919-től máig akar képet adni a román néppel együtt élő magyar nemzetiség írásba-nyomatásba rögződött megnyilvánulásairól, egy ábécé-sorrend könnyen áttekinthető közlésében.

Immár több mint tizenkét éve, hogy munkánkat elkezdtük. Munkaüléseink legelső jegyzőkönyve a *Korunk* sokáig otthonul szolgáló kolozsvári szerkesztőségében (még a Fő téren, a Mátyás-szoborral szemben) 1968. november 30-án kelt, s ha valaki meg akarna írni a lexikon regényét, hetvenegy jegyzőkönyvet kellene végigböngésznie. No meg elővehetné gondosan őrzött levéltárunkat is, e pillanatban az 1450-ik iktatásnál tartunk.

Száraz adatok ezek. Talán érdekesebb, hogy maga a kezdet is folytatásnak indult, mert az irodalmi lexikon gondolata tulajdonképpen már Bod Péter híres *Magyar Athenasá*val kapcsolatban felvetődött, amikor ezen ősllexikon nagyszobeni

megjelenésének kétszázadik évfordulójára emlékeztünk. Nagyszerű adatgyűjtemény volt az, kézről kézre adtuk egy bőrkötéses példányát, s amire a felvilágosodás korában a magyarigeni tudós vállalkozott, annak korszerű megismétlését álmodtuk magunk elé. Igaz, közéletünk kapott már Osvát Kálmán 1929-ben Nagyváradon megjelent *Erdélyi Lexikon*ával a mi időnkbe vágó felmérését, azóta azonban már fél század telt el, olyan eredményekkel, amelyek az akkoriban nemzeti kisebbségnek, ma együtt élő nemzetiségnek nevezett romániai magyarság társadalmi haladását, művelődésének kibontakozását igazolják.

Valósággal versenyeznünk kell ezzel a fejlődésmenettel. Ezt szerkesztői munkaközösségünk több mint száz tagja tudja a legjobban, hiszen az első megfogalmazásban már 1973-ban elkészült I. kötet A-tól F-ig terjedő anyagát az 1981-es megjelenésre egyéves munkával szinte újjá kellett teremteni a közben eltelt évek gazdag és sokoldalú irodalmi teljesítményeinek kiegészítő feldolgozásával. Most nyugodt lelkiismerettel szólva frissek vagyunk, mert a múlt év utolsó napjáig — még a korrekktúra közben is — nyomon követtük és címszavainkba foglaltuk szépíróink, közíróink és szakíróink alkotó tevékenységét.

— *Többször elmondta, megirta, hogy ez nem „csupán” irodalmi lexikon lesz. Milyen kritériumok szerint kerültek be a „testvér” művészeti ágak és a szaktudományok eredményei? És az összképben milyen hely illeti meg a szépirodalmat?*

— A most olvasóink kezébe kerülő I. kötet a lexicográfia általános vonatkozásaiban is különleges vállalkozás. Mégpedig a címébe foglalt „irodalmi” kifejezés tágabb, szélesebb s tegyük hozzá: korszerűbb értelmezése miatt. Nagyon sokáig — és gyakran még ma is — az irodalom fogalmába csak a szépirodalom tartozott, mi pedig már ebbe a körbe illőnek tekintjük az egész írásbeliséget, vagyis irodalmon nemcsak a líra, epika, dráma szépirodalmi műfajait értjük, hanem a publicisztikát is, a szaktudományi irodalmat is, valamint a népművelés összes ismeretterjesztő ágazatait.

Nem mondom, hogy ez az átfogó, enciklopédikus jelleg már a munkánk kezdetén is érvényesült volna, holott mintaképünk, néhai Bod Péter sem gondolta másként, amikor címszavait nemcsak a szépliteratúra ápolóiból, hanem mindennemű „tudósok társaságából” állította össze. Bizony, eleinte kísértett köztünk az irodalomcentrikus, pontosabban a szépirodalmat mindenek középpontjába helyező felfogás, de már a Venczel József-féle lexikoni repertórium számolt virágzó szépirodalmunk képviselői mellett a humántudományok művelőivel. A munkálatok során természetes követelménnyé vált, hogy kitűnő, nem egy tekintetben élenjáró nyelvészetünk, néprajzunk, történettudományunk, jogi, filozófiai és szociológiai műveltségünk méltó helyet találjon lexikonunkban. Erre késztetett különben az a körülmény is, hogy a rendelkezésünkre álló kiadási lehetőségekben gondolkodva nem várhattuk el mind ezen tudományos kategóriák külön munkagépezetekbe állítását és kötetekbe foglalását. Komolyabb vitára csak akkor került sor, nevezetesen egy emlékirattal is felépett mezőgazdasági szakíró bemutatása kapcsán, amikor a reáltudományok és ezek közt az alkalmazott tudományok számbavételének az igénye felmerült. Döntő súllyal jelentkezett szakmai és ismeretterjesztő közleményekkel feltűnt orvosprofesszoraink sok évtizedes írásbeli működése, majd betört tárgykörünkbe a természettudomány, sőt a műszaki műveltség is, kezdve a matematikától a gépgyártás, az építészet s annyi más technikai szakma hazai magyar nyelvű irodalmáig.

Már csak az volt hátra, hogy az írásbeliség átfogó értelmezésébe behozzuk a zene és képzőművészet jelző, kiegészítő, megjelenítő kommunikációit is. Megtettük. Így került Kántor Lajos és Láng Gusztáv szépirodalmi anyaga mellé vagy közvetlenül is ebbe az anyagba Banner Zoltán képzőművészeti és Murádin Jenő művészet-történeti, vagy Benkő András és László Ferenc zenetörténeti gyűjtése, sőt Kötő József színháztörténeti feldolgozása. Aki egy-egy költőnk, regény- vagy novellaírónk, drámaszerzőnk adataira kíváncsi, lexikonunkban megkapja nevezettek illusztrátorait, megzenésítőit vagy színházi (esetenként bábszínházi) bemutatásaik krónikáját, nem is említve a műveikhez fűződő kritikákat, vagy az ugyancsak előtérbe került film-, fotó- és tévévonatkozásokat.

Ami egy irodalmi elnevezésű lexikon esetében talán meglepetésként hat, valójában alkalmazkodás szellemi közéletünk mai szocialista mikéntjéhez. Hiszen az olyan átfogó szemlélet, mely gazdasági és műszaki kérdésektől az összes reál és humán tudományokon át az olyan esztétikai kategóriáig terjed, mint aminő a zenével és képzőművészettel párosítható szépirodalom, manapság a közérdeklődés és általános műveltség sajátja. Lexikonunkban nem tettünk egyebet, mint amit például a *Korunk* és *A Hét* egyetemes távlatnyitása, vagy akár a honi magyar televíziós adások tárgyválasztása gyakorol. Világért sem akartunk azonban az ellenkező végzetbe esni, kisebbítve szépíróink nemzetiségi szerepét és ma már nemzetközileg is felfigyeltető jelentőségét. Akárhogy méricskéljük lexikonunk adathalmazát, a döntő legnagyobb szám személyi és gyűjtőcímszavakban mindenképpen a szépirodalomé. Miért? Mert összefoglalóan fejezi ki létünket és jelenségeinket. Mert benne tükröződik egész emberségünk. Mert az anyanyelv, a stílus, a közlési képesség legelső fejlesztője bármely szakmai művelődés számára, akárcsak a múltban, nyilvánvalóan a jövőben is a költő, az elbeszélő, a drámai szerző marad.

— *A romániai magyar irodalom, művészetek, tudományosság eredményei nyilván sok szállal összekapcsolódnak a román irodalommal, művészetekkel és tudományossággal is. Miképpen tükröződik ez a lexikonban?*

— Lexikonunk már első kötetében is bőven és tudatosan hordozza a romániai magyarság kulturális hídszerének tulajdonságait. Minden szerzőnél közöljük, mit fordítottak le munkáiból román nyelvre, vagy fordítva: milyen műfordításaival járult ő hozzá a román irodalom bemutatásához magyarul. A mérleg figyelemreméltó, mert kimerítően részletezi, milyen gazdag, szinte teljes visszaadásban tükrözi műfordító-irodalmunk országhatárokon innen és túl az egész magyar olvasótábor számára a román szellemi élet szépségeit. Számos esetünk van arra, például Spielmann József orvostörténeti anyagában, hogy magyar tudósaink román nyelven is közölnek tanulmányokat és társszerzői nem egy román gyűjteményes munkának, s kiterhethetnének itt Csetri Elek történészanyagának számtalan román cikkére vagy kötetére, melynek szerzője magyar kutató. Nem volna a kör teljes, ha meg nem említenők, hogy mind a címszavakban, mind a címszavakat követő könyvészeti válogatásban hány román szerző szerepel, akár mint magyarul is író, akár mint magyar munkák recenzense.

A kimondottan romániai magyar írásbeliség bemutatása mellett sajátos formában eleveníti meg lexikonunk egyetemes magyar irodalmi hagyományainkat is, éppen a hídszerp értelmében. Külön címszavakban tárgyaljuk ugyanis azokat az emlékeztető kultuszokat, melyekkel nemzetiségi életünkben olyan magyar klasszikusoknak áldozunk, mint Ady Endre, Arany János, Bartók Béla és Csiky Gergely, hogy csak a most kézbe kerülő kötet betűinél maradjunk. E tekintetben honi emlékezéseink akár kiadványok, akár ünneplések vagy művészi megőrkítések alakjában közös román és magyar tiszteletadásra utalnak, nem is szólva a kimondottan erdélyi nagyjainkra való emlékezések címszavaira. Csak ebben az első kötetben is megtalálható Apáczai Csere János, a Bolyaiak, Bethlen Gábor, Dávid Ferenc, vagy Dózsa György történelmi szerepének és irodalmának máig ismétlődő értékelése, a hozzájuk fűződő magyarázat korszerű folytatólágosságá.

Ez az áthajlás az időn jelzi már a múlt és a jövő egybefűzésének irányzatát, amely érthető módon abban a szintetizáló törekvésben is megnyilvánul, hogy címszóanyagunk mintegy egyenlegbe hozza közügyi jelentőségükben akár a különféle írói csoportosulásokat, akár az egymást követő nemzedékeket. Nem hallgathatjuk el az ellentmondásokat vagy különbözőségeket, legyen szó akár az *Erdélyi Helikon*, akár a *Korunk* (sokszor azonos) táboráról, vagy napjainkban az idősebb, realista nemzedék és fiatalabb, avantgardista Forrás-nemzedékek divergenciáiról, de hangsúlyt mindenkor és mindenhol a közös vonások, a nemzetiségi sajátosság és emberiségtudat felelős motívumai kapnak. Különben ebben is a szocialista korhoz méltó szokást követjük, hiszen írószövetségi lapjaink — az *Utunk* is, az *Igaz Szó* is — ezt

a ma már egyre határozottabban érvényesülő egyeztetést, a népért felelős egymásra-találást szorgalmazzák.

— *Eppen a hosszú érlelődés, a többszöri nekiindulás, a felgyült tapasztalat indokolhatja, hogy már most megkérdezzem Balogh Edgárt, a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon főszerkesztőjét a lexikonszerkesztés kialakított módszeréről. Gondolok például arra, hogy általában bibliográfiákra szoktak alapozni lexikonokat, ezáltal ez félig-meddig fordítva történt.*

— Még fülemben cseng a közben elhalálozott Venczel József kijelentése: „...könyvemün bator vállalkozás ez a lexikon, de éppen ebben van a sajátos történeti-eti értéke”. A bizonytalanság és lankadás egy pillanatában hangzott el ez a kritikai bátorítás. Valóban, egy irodalmi lexikon gondos összeállításának előfeltétele volna a teljes könyv- és folyóirat-bibliográfiák, személyi kimutatások és irodalomtörténeti-esztétikai értékelések megléte, mint ahogyan szükséges volna olyan személyzet is, mely éveken át kimondottan erre a munkára összpontosítan a vizsgálatait. A mi esetünkben azonban mindez csak hiányosan van meg, véletlenszerű foltokban, részletfeldolgozásokban, s a munka maga nem egy hivatalos kutatói gépezetre hárult, hanem írók és szakemberek önkéntes amatortevékenységre.

A szorgalom győzött. Bibliográfusok vállalták egy-egy folyóirat könyvészetének s a könyvkiadás listáinak összeállítását, így Bors Gizella az *Utunk*, Váczy Leona a *Hét* és más folyóiratok áttekintését (feldolgoztuk — egyelőre G-ig — a régi és új *Korunk*, az *Erdélyi Helikon*, az *Igaz Szó*, a *Művelődés* és a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* anyagát is). Más lapok alkalmi bevonására maguk az egyes címszavak szerzői is rendszeresen kitértek. A lényeges könyvészet tehát megvan, s ami hiányzik, az más, szervezettebb új kiadások jövőbeli feladata. Egy intézményesített irodalmi nyilvántartásra akadémia, irodalmi múzeum, tanszék volna hivatott.

Az alapvető bibliográfiai munkával együtt folyt a címszavak készítése, de csak a még élők (vagy élő családtagok) tölthették ki a lexikon kérdőívét. Az anyag nagyrésztében valóságos nyomozást kellett indítani könyvtárakban, levéltárakban, anyakönyvekben, még temetőekben is, s itt főleg a helyi szerkesztőkre hárult a szerep. A romániai magyar írásbeliségnek több a góca, nem egyközpontú, s a gócok mellett, ahová szerkesztőségek és kulturális intézmények, kiadók és nyomdák vonzzák az írást, rengeteg falunak is irodalmi helytörténete van. Egy-egy „vidéki” szerkesztőnk a lexikoni munkálatokkal kapcsolatosan szinte beleszeretett megyéjének, városának, tájának, irodalmi múltjába, s közülük Antal Imre Hargita megyének, Berde Zoltán Kovászna megyének, Szabó Sámuel Brassónak és a Barcaságnak, Szekernyés János a Bánságnak, Tuzson Erzsébet Nagyváradnak, Bura László Szatmárnak, Marosi Ildikó Marosvásárhelynek magyar irodalmi helytörténetészévé képezi ki magát, nem is említve Ficzy Dénest, aki már mint Arad irodalmi múltjának régi ismerője állt a lexikon munkatársai közé.

Az anyag tehát — sokszor csak adatközlő nyersanyag formájában — földrajzi egységekből fut be a szerkesztőkhöz, akik közül nem is egy, így például mezőgazdasági téren Nagy Miklós, pedagógiai vonatkozásokban Fejér Miklós, folklórterületen Faragó József, nyelvészetben Murádin László, ifjúsági irodalomban Gaal György, tulajdonképpen már tárgykörénél fogva a városokon túlmenő széles falusi régiók betekintésére is hivatott. Ha térképre vetítendő, úgy Bukaresttől Nagybányáig és Gyergyószentmiklóstól Petrosényig pontoszhatnók ki adatközlő kartársaink hálózatát.

A végső simítás, a „lexikografizálás” művelete azonban a mindenkori Tizenegyeké. Tamási Áronék Győri irodalmi csoportosulására emlékezve, mi is tizenegy tagból állítottuk össze a szerkesztőséget, s bár öten az alapítók közül nem érték meg a mosti megjelenést, helyükbe mások állottak, feltöltve a jelképes számkeretet. Így került a sajtótörténész Jordáky Lajos helyébe Engel-Köllő Károly, a bibliográfus Réthy Andor helyébe Gábor Dénes, s ha Mikó Imre munkakörét, a jogtörténeti reszortot nem is tudtuk halála után betölteni, bővültünk a filozófus Tóth Sándorral, a könyvész Dávid Gyulával és a természettudományi javainkat gondozó Szabó Attilával. A végső lektori összegezés munkálatait Jancsó Elemér halálával érte

veszteség, ezt a feladatot azonban változatlanul Benkő Samu, Kacsó Sándor és Sóni Pál teljesíti szerkesztőségünkben. Halottainkra tisztelettel emlékezünk, munkájuk beépült az I. kötetbe, amely jórészt posztumusz műveknek is tekinthető.

Hátravan még a nagyközönség bekapcsolódása a munkába, élén a kritikusokkal. Mert a négy kötetre tervezett lexikon lejárta után egy nagyobb formátumú képes új kiadásra gondolunk, két kötetben, s annak már úgy kell megjelennie, hogy belevághassuk a jogos helyreigazításokat és kiegészítsük mindazokkal a pótlásokkal, melyekre majd olvasóink hívják fel a figyelmet. Szívből kívánom, hogy a lexikon lapjainak forgatói mindnyájan jövőbeli munkatársainkká váljanak.

BEKE GYÖRGY

HERBSZT ZOLTÁN

Látomás

*Anyám, fiad lőtt
vadakhoz lesz hasonló
kinyújtóztatják testét
vadászok a terítéken
elbomlott szemébe
javasasszony-kezed sem
tud már békét simogatni.
Futó őzekben leltem
hazát, így kellett magamat
mentenem, mert nem*

*lakott fegyver a kezemben
s a gyengeség szagától
vadulnak a kutyák.
Miért, hogy farkas
nem lehettem, ordas éjjelen
kedvvel vicsorgó?
reám a mézszagú
estek telepedtek
belőlük szőttem volna
csendes világot.*

Úton Toboso felé

*Lovamnak lassan mankók kellene
Felettem gyűlnek kámzsás fellegek
S mint vaspatkó jégen,
Számban elcsúszik a szó
Utam vége Toboso.*

*Összezötykölt szívemnek fájhat ez
Széthullanék de tart a lovagi mez
Pókos lábak visznek,*

A fiatalon elhunyt költő hagyatékából.